ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՇԱՐԺՈՒՄ

ՏԵՍՐ Ժ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄ
ԵՒ
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄ (1)

Չեմ կրնար մտնել այս տաճարն առանց ամենախորին յուզման: Երբ Հասզիւղի Ս. Ներսիսեան Վարժարանն այն դպրոցն է ուր նախ վարժապետին առջեւ ծունր դրած եմ, Պէշիկթաշի Ս. Աստուածածնայ տաճարն այն եկեղեցին է ուր նախ Աստուծոյ երկրպագած եմ: Ահ, այն առաջին մանկութենէն՝ ուր կը ձեզի եւ կ'երկրպագէ մարդ, մինչեւ առաջին երիտասարդութիւնն՝ ուր կը յաւակնի կարդալ արարչութեան անուն մատեանն ու դէմ յանդիման ճանչնալ Յաւիտենականն, ինչ փոփոխութիւնները կը կրէ եւ ինչ տագնապներ կ'անցունէ մտիկանացուն: Վայրկեաններ կան, ուր երիտասարդն անձկաւ կը տենչար վերադառնալ առաջին օրերուն, անմեղութեան տարիներուն, *կենաց ռակեդառ՛նե.* Այլ անվրէպ կ'ընթանայ ժամանակն, եւ անընդհատ յառաջ կ'ընթանայ մարդկութիւնն: Հետաքրքրութիւնն —որ մարդոյն անկման

(1) *Առենապանութիւն Պէշիկթաշի Մաքրուհեան երկսեռ վարժարանին մրցանակաբաշխութեան հանդէսին մէջ, որ կատարուեցաւ Սեպ. 4 ին: Ներբէն Արքեպիսկոպոս Նար-Պէյ, որ բնազէս կը նախագահէր հանդիսին, ոգեւորիչ ատենախօսութեամբ մը վակեց զայն: Պարոն Գրիգոր Նիկողոսեան ալ Հայ կնոջ վրայ խօսեցաւ, որպէս ոչ ոք խօսած էր ցայսօր:*

պատճառ եղաւ ըստ Աստուածաշունչի — հետաքրքրութիւնն օր աւուր կաճի, հետեւաբար եւ աշխատութիւնն՝ որով յազուրդ կրնայ տալ մարդ յաւակնութեանցն իր մտաց. կ'աճի գոգցես խորհուրդն ալ որ կը պատե տիեզերքն. եւ քանի յառաջանայ, եւ քանի մեծանայ մարդն, այնքան՝ թուի իմն՝ յետս կ'ընկրկի՝ մեծ անծանօթն (1):

Ա.

Ցառաջանալ ու զարգանալ յարաժամ, այն մեծ անծանօթին չար աւելի մօտենալ, այս է մարդոյս ճակատագիրն ու կոչումն: Ո՛չ անհատք եւ ո՛չ ազգք կրնան մնալ մանկութեան մէջ, տգիտութեան մէջ, անգիտակցութեան մէջ: Հարկ է թօղուլ այն բուռական վիճակն, որ՝ երբ հեռանանք անոր՝ մեզ հեշտալից, լուսալից, երանալից կը թուի: Մտածումն, ուսումն, ահա ինչ որ կը բարձրացնէ մարդն՝ հասոյն արարածներէն գեր ի վեր, ինչ որ կը կացուցանէ մարդն արարչութեան հրամայօղ այլ եւ հպատակօղ տէր: Ազգաց ալ՝ որպէս անհատից՝ կը հասնի մտածման, չափահասութեան չրջանն. մտածութեան ու չափահասութեան շրջանն հասաւ հուսկ ուրեմն Հայութեան համար ալ. Ա՛յդ պատճառաւ այն յուզմունք, այն պահանջատիրութիւնք, այն պայքարք, այն տագնապք, այն քննադատութիւնք, այն հակադրածութիւնք, որք կը յայտնուին Հայ ընկերութեան ծոցն: Որովհետեւ մտածումն՝ նման նիւթոյն՝ իր բարեշրջութեանց եւ իր յեղաշրջութեանց մէջ՝ անդունդներ կը բանայ եւ բարձունքներ ցոյց կուտայ: տեղեաց ու վիճակաց փոփոխութիւնք յառաջ կու գան ըն-

(1) Տեղւոյ անձկութեան պատճառաւ փոքրագիր տպուեցան այս նախաբանական խօսքերն:

կերական դասուց, ժողովրդեան բարուց, առաջնորդաց եւ առաջնորդելոց համար. ինչ որ բարձր էր՝ կը խոնարհի, ու կը բարձրանայ՝ ինչ որ խոնարհ էր. ճախակողմեանն աջակողմեան կ'ըլլայ. կեդրոնն խակ կը փոխուի, կը տեղափոխուի. Տեսօղական աշխարհին՝ երկիրն էր նախ կեդրոնն, արեգակն յետոյ կեդրոն կ'ըլլայ. նախ աղատութիւնն էր բարոյական աշխարհին կեդրոնն, արդարութիւնն յետոյ կեդրոն կ'ըլլայ. Ցեղապետաց ի սկզբան կը հպատակէին ժողովուրդներն, օրինաց այսօր կը հպատակին. կրօնապետ մը կը դատէր էր երբեմն ազգապետներն, այսօր կրօնապետք եւ ազգապետք առհասարակ կ'ենթարկուին իմաստասիրաց արդարագոյն դատաստանին. իմաստասիրութիւն մը կար՝ որ աստուածային յայտնութեան կը հաւատար, իմաստասիրութիւն մը կար՝ որ Արիստոտէլին անսխալութեան կը հաւատար, իմաստասիրութիւն մը կար՝ որ բանին կատարելութեան կը հաւատար. իմաստասիրութիւնն այսօր յայտնութիւն, անսխալութիւն, կատարելութիւն, կամ որ նոյն է՝ գերբնական, բացարձակ եւ Աստուած բառերն իր բառարանէն կ'արտաքսէ. դիտել կուտայ կը դատէ, փորձառել կուտայ կը բացատրէ, ուսումնասիրել կուտայ կ'իմաստասիրէ, եւ համեստօրէն կը խոստովանի Դրական իմաստասիրութիւնն՝ երբեւ յառաջաբան եւ երբեւ վերջաբան՝ մարդկային մտաց սահմանափակ կարօղութիւնն, առաջեալ ծանօթութեանց սահմանաւոր քանակութիւնն, արատչորեան թագաւորին՝ կատարելութենէ հեռաւորութիւնն. Նոր իմաստասիրութիւնն Աստուած միայն կատարեալ կ'ընդունի՝ ըստ եւ չը ճանչնար,

— անկատար էակին ձեռամբ անհնար ըլլալով Աստեղակատարին ծանօթութիւնն :

Ա. յոպէս է մտածումն. յարաժամ կը բարեշրջի, յարաժամ կը բարեշրջէ : Սակայն — որպէս յայտնեցի — մտածման ծնունդն, իր զարգացումն, իր ներդործութիւնն ընկերային պայմանաց վրայ՝ ջանքեր, մարտեր, տագնապներ ու տառապանքներ կ'ենթադրեն : Մարդն, նա որ կը մտածէ, կենաց ճանապարհին վրայ մերթ կը կասի վաստակաբեկ եւ կը գոչէ մելամաղձօրէն. « Ո՛ մանկութիւն. » Եւ եթէ բնածին անյաղթելի տրամութեամբ կամ սիրային անդարմանելի դժբաղդութեամբ կամ մարդկային մտաց փանաքի զօրութեան տմո՛ւր գիտակցութեամբ՝ կեանքն անհանդուրժելի կը թուի մարդոյն, յայնժամ՝ գոգցես ամեղերաց խորերէն ելնող բարձր հառաչանօք մը՝ կը գոչէ մահկանացուն. « Ո՛վ անէութիւն . . . : »

Ո՛ պատանիք,

Ա.յս լեզուն, մանաւանդ վերջին պարբերութիւնքն — որքա՜ն ալ վաղահաս միտք մ'ունենաք դուք՝ իրրեւ նոր սերնդեան զաւակունք — ձեզ մատչելի չեն բնաւին : Դուք նոր կ'ուսանիք. իմաստասիրելու կարօղութիւնն ստացած չէք դեռ բոլորովին. ձեզ անծանօթ են հոգեբանական այն կծու վիճակներն, որք անպաժան են մտածողին ու խուզարկօղին կեանքէն. գալափար իսկ դուք չունիք այն սոսկալի տագնապներուն վրայ, որք մերթ կը խլեն մարդոյն խելքն, եւ կամ յոյսն, եւ կամ կեանքն . . . : Ա.յլ ձեզ համար ալ ահա կը հասնի ժամանակն ընծայութեանց ու մակածութեանց, իմաստասիրութեանց եւ եզրակացու-

թեանց, տարակուսանաց ու մտաւոր տրտմութեանց. ձեզ համար ալ ժամն ահա կը հնչէ տագնապաց. կու գամ ըզ ձեզ նախապատրաստել այդ տագնապալի կենաց:

Արթնացէք. մի՛ գուցէ թերթեւիք. մի՛ գուցէ հրապուրուիք եւ այն տխուր խմաստասիրութեան յարիք որ՝ վերջերի ձեւով կամ Շօբընհաուէրի ձայնով՝ Եւրոպիոյ կեդրոնէն ընդ ոլորտս երկրի կը ծաւալի. մի՛ գուցէ յարիք Յուսահատական իմաստասիրութեան: Ահա կը դեկուցանեմ ձեզ, ձեր մահն է այն. Ո՛չ միայն ձեր մահն, այլ համօրէն Հայ ազգին ալ մահն է այն: Եւ Հայ մը պարտի սիրել իր անձէն վեր իր ազգն. Այսպէս էր Հռոմէացին, պատմութեան մէջ տեսաք զայն. — Ցիրաւի կամ յանիրաւի՝ Մեհէլլաս կ'ատէր առհասարակ կիներն. այլ որքան չերմեռանդութիւն նա կը պատուիրէր Հռոմէացւոց՝ այն համբաւաւոր ճառին մէջ, զոր Օգոստոս ազա կարդացուց առաջի ժողովրդեան.

«Ջադաքացիք, երէ կարենար մարդս անկին ապրիլ, ամենքս ալ այդ տադտուկն պիտ՝ ագատեինք. բայց որովհետեւ բնութեան պահանջմամբ մարդոյն այնքան դժնդակ է կեալ առանց կնոջ՝ որքան դժնդակ է կենակցութիւնն ընդ կնոջ, պարտինք գոնել կարճատեւ կեանքի մը հանգստութիւնն չօգուտ հանրապետութեան, որ պարտի մնալ յաւիտեան:»

Շոպէնհաուէր ալ, Գերմանիոյ մեծ այն իմաստասէրն որ կ'անձնաւորէ Յուսահատութեան իմաստասիրութիւնն, Հռոմի համաբարակալին հակակրութիւնն եւ ատելութիւնն ունէր ընդդէմ կիին էակին. այլ իր բանիւն եւ անձին օրինակաւն, ատոր, հակառակ պատուէրն իր հայրենակցաց եւ իր նմանեաց տուաւ տարօրինակ Գերմանացին. Մեհելլաս կը

վախաքէր որ ասրէր Հանրապետութիւնն, իսկ Շոբէնհաուէր կը մտածէր թէ՝ պարտէր վախճանիլ Գերմանական աղգութիւնն եւ պարտէր վախճանիլ մարդկութիւնն: Այս տեսակի վարդապետութեան դէմ, որ պերճախօս լեզուաւ մը կ'արտայայտուի վասն որքան նաեւ էջերու մէջ, զգ ձեզ կը զգուշացնեմ, ո պատանիք. Մեսեղբօր սէրն Հռոմէական հանրապետութեան նկատմամբ, զոյն Հայ աղգութեան եւ մարդկութեան համար դուք ունենալ պարտիք. Պարտիք՝ ի սէր Հայութեան եւ ի սէր մարդկութեան՝ ի բաց մերժել Յուսահատական խմաստասիրութիւնն, եթէ փորձութեան մէջ զգ ձեզ այն ձգէ, եթէ բնական բերմամբ կամ ընկերական չարաչատութեամբ կամ բանականութեան դոյղն կարօղութեան դիտակցութեամբ՝ տրամադիր ըլլաք տենչալ սիեղերական անէութեան, յաւիտենական մահուան: Կ'երդմնցնեմ զգ ձեզ, իմ կրտսեր եղբայրներս, հաւատարիմ մնալ յաւիտեան ուղիղ վարդապետութեան, բարոյական խմաստասիրութեան, կենդանութեան ու գործունէութեան սկզբան, անձնասիրական եւ այլասիրական ընդհանուր բնազդման, աղգասիրական ու մարդասիրական առնեղութեան ղդացման, այս վրայ ձեզ ընդհուպ սիրտ ճառեն խմաստասիրութեան ուսուցիչք կամ մեր դարուն մեծխոհ մտաւորականք:

Բ.

Ա՛յլ ոչ տարաբախտաբար ձեր վարժարանին մէջ պիտ՝ ունկնդրէք այդպիսի դասախօսութեանց. ոչ Մաքրուհեան վարժարանին մէջ պիտի ծանօթանաք այդպիսի մտաւորականաց խմաստասիրաց:

Պէշիկթաշ վոքրացաւ, Պէշիկթաշ նեհմացաւ, Պէշիկթաշ աղքատացաւ. ասկա եւ չը կրնար Պէշիկթաշ ուսումնարան մ'ունենալ, ուր կենայ դիտութեան, ընկերային դիտութեան եւ ընդհանրապէս իմաստասիրական դիտութեանց վրայ ճառուէր պատահեցաց. ուսումնարան մ'ուր դիմէին՝ առ ի կատարեալ դործունի՝ ուսումնասիրութք մօտակայ թաղից վարժարանաց: Հակառակն այսօր տեղի սիտ՝ ունենայ. Մաքրուհեան վարժարանին աշակերտներէն ոմանք Բեյօղլու սիտ՝ երթան եւ ոմանք Օրթաքէօյ, աւարտելու համար երկրորդական կըրթութիւնն: Ա՛յո՛, խաւարեցաւ Պէշիկթաշ. ընտրեալ թաղեցիք մեծաւ մասամբ այլուր փոխադրեցին իրենց բնակութիւնն. իսկ նոքա որք փառքն էին այս թաղին եւ ընդհանուր ազդին, նոցա համար ալ կրնանք կրկնել Բոլընիսցի զօրավարին խօսքն իր հայրենեաց վրայ. « Տաճեան չմտ բարձր է, եւ Պալեան չմտ հեռու: » Պէշիկթաշ այլ ևս աւաչնորդող դաս չունի. Պէշիկթաշ այլ ևս ատատարուպս հաս չունի. Պէշիկթաշ՝ ի մի բան՝ այսօր յիշատակ մ'է մնայն . . . :

— Եւ սակայն, երբ ղայս կը խօսիմ, կենդանութիւն մը, զօրութիւն մը, մեծութիւն մը կը զգամ, եւ բանիցս դէմ իբր բողբոջ ճայն մը սրտիս խորէն կ'իմանամ: Ա՛հ, Պէշիկթաշի մէջ բան մը կայ՝ որ ուրիշ տեղ չկայ. Պէշիկթաշի մէջ անձ մը կայ՝ որու նմանն համայն Հայութեան կամ համայն Հայ եկեղեցականութեան մէջ չը կայ: Լամառդին՝ որ 1848 ին Ֆռանսայի կամ որ նայն է Եւրոպայի վրայ թաղաւորեց, Լամառդին՝ մարդկութեան ամենավեհ իմացական թաղաւորաց մին, իր դրկաց մէջ

սեղմեց այդ չքնաղ անձն, անուանելով զայն սրտի ու մտքի գեղեցկագոյն անուններովը, — անուանելով զայն իր սրդեակն, իր սանն, իր բարեկամն: Այդ անձն՝ հռչակաւոր յԵւրոպա՝ մեր քարոզիչն է: Այդ արեգակն այս թաղին վրայ կը ճառագայթէ, եւ մեք կը համարձակինք ըսել թէ խաւարած է Պէշիկթաշ. Այդ քնարն յուզեց ազգայս սրտերն, եւ մենք կը վճռենք անխորհուրդ՝ թէ չեն բարախեր Հայկազանց սրտերն ի Պէշիկթաշ: Ո՛չ, բիւր անգամ ո՛չ. ազգասիրութեան կոչմանէ թէ լուսաւորութեան կոչմանէ, նոր Պէշիկթաշն հին Պէշիկթաշէն գերազանց է, հանուր ազգին զարգացման արդեամբ որքան խօսէն Աբգեալիսկոպոսի հրահանգիչ ու հրահրիչ քարոզութեանց ազդեցութեամբ: Միայն թէ — ցուրտ ու ախտաւոր իրականութիւնն է զոր պարտինք խոստովանիլ — միայն թէ... աղքատ ենք: Եւ ո՛չ քնարն եւ ո՛չ խօսն, աւազ, կարող են ազդել մեր դանճային վիճակին վրայ, մեր աղքատութեան վրայ:

Մեր նիւթական վիճակն, այո՛, չը ներեր ուսումնարանի վերածել մեր վարժարանն, որ այսօր՝ ընդհանրապէս մեր թաղային վարժարանաց նման՝ ո՛չ նախակրթարան է ո՛չ ուսումնարան է: Բայց չպատկառիլը զոնէ մեր վիճակին՝ որպէսզի կատարեալ նախակրթարան մ՚ընենք մեր դպրոցն, — որպէս անցեալ օր այս նկատմամբ կը խօսէինք թաղիս ականաւոր երիտասարդներէն՝ Նշան Լիքնեան փափազեանին հետ: Ժողովրդեան մէջ այս նախակրթարան անուան դէմ նախապաշարում մը կայ՝ որ ամեն նախապաշարման նման արգիլնք է տգիտութեան. նախակրթութիւն առ մեզ հանգիչ է տգիտութեան. Որպէս ըսի, ո՛չ նախակրթութիւնն, այլ

Նախակրթութեան նկատմամբ մեր այդ համոզումն է, մեր այդ կարծիքն է, Հայերը, որ համանիշ է տգիտութեան, կրթական իրաց նկատմամբ խորին տգիտութեան: Դուք կը կարծէք թէ՝ Մաքրուհեան վարժարանն ուսումնարան է, այնպէս չէ՞. — Պէտոյ բոլոր թաղից Հայք ալ այս թիւր ու պատիր կարծիքն ունին իրենց դպրոցին նկատմամբ, եւ ամեն անգամ ձայներ կը բարձրանան, երբ կ'առաջարկուի վարժարան մը փոխարկել Նախակրթարանի. — Բայց ես կ'ըսեմ թէ՝ կատարեալ Նախակրթարան մ'իսկ չէ դեռ Մաքրուհեան վարժարանն: Ի՞նչ կ'ուսուցանեն արդարեւ Ֆռանսական Նախակրթարանի մը մէջ. Մտիկ ըրէք.

«Բարոյական ու քաղաքային կրթութիւն. ընթերցումն եւ գիր. Ֆռանսերէն լեզու եւ տարերք Ֆռանսական գրականութեան. աշխարհագրութիւն եւ մասնաւորապէս Ֆռանսայի աշխարհագրութիւնն. ընդհանուր պատմութիւն եւ պատմութիւն Ֆռանսայի մինչեւ մեր օրերն. իրաւագիտութեան եւ քաղաքական տնտեսութեան ինչ ինչ գործնական ծանօթութիւնք. տարերք բնապատմական, բնական եւ քանակական գիտութեանց, հանդերձ իրենց գործածութեամբք նոդագործութեան, առողջապահութեան ու ճարտարութեան մէջ. ձեռական աշխատութիւնք ու գլխաւոր արհեստական գործեաց կիրառութիւն. տարերք գծագրութեան, ձեւարկութեան եւ ձայնական երաժշտութեան. մարմնամարզ. աղջիկ տղայոց համար ասեղնագործութիւն:»

Ա.յս ուսումներէն ահա կը բաղկանայ Նախակրթութիւնն Եւրոպոյի մէջ: Հիմայ բաղդատեցէք այս Նախակրթական յայտագրին հետ Ձեր վարժարանին յայտագիրն որ կայ ձեր աչքց առջեւ, եւ ըսէք լինճ թէ՝ այսուհետեւ պիտի տրանջաք երբ խօսք ըլլայ Նախակրթարանի վերածել Ձեր ուսումնարանն. Համբերեցէք որքան ուսումնք կը պակ-

սին մեր Ուսումնարանին՝ որպէս զի Նախակրթարան մ՚ըլլայ, — եւ հաստարակ, ոչ բարձրագոյն նախակրթարան մը՝ ուր ուսմունք կ՚աւելնան թուով եւ ընդարձակութեամբ: Համրենք. Քաղաքային կրթութիւն, մեկ. Իրաւագիտութիւն, երկրորդ. Քաղաքական տնտեսութիւն, երեք. Բնապատմութիւն. չորս. Բնական դիտութիւնք, հինգ. Հողագործական ճանճութիւնք, վեց. Աղողջապահութիւն, եօթ. Արհեստական ճանճութիւնք, ութ. Զեռական աշխատութիւնք ու գլխաւոր արհեստական գործեաց կերտառումն, իննը. Զեւարկութիւն, տասը. Մարմնամարզ, մեսաւան. Երկոտասանեակ մ՚ըլլալու համար մեկ մնաց, եւ այդ մեկին տեղ կրնանք դնել ընդհանուր պատմութիւնն, որ առաջին մասն եւեթ կ՚աւանդուի մեր դպրոցին մէջ, այն մասն որ միմիայն անցեալ անհետացեալ ազգաց վրայ կը խօսի. մինչդեռ ուսանօղաց համար կարեւորագոյն էր գիտնալ ժամանակակից ու գրեթէ մեզ գրակից Եւրոպական ազգաց պատմութիւնն, որ դիպաց չարչարութիւնն աչքերնուս տակ կը կատարուի եւ ամեն օր կը պատմուի լրագրաց մէջ:

— Կը յիշեմ հարցական խօսք մը՝ որով երբեմն Մասիսի մէջ կրթական յօդուած մը սկսայ. «Պատրանք կրած էք երբէք.» խօսք որ արձագանգ գտաւ մայրաքաղաքիս մէջ ու գաւառաց մէջ, եւ քանիցս կրկնուեցաւ նոյն օրաթերթին մէջ. Ի՛նչ պատրանք, ի՛նչ դառն պատրանք արդարեւ կրեցին անոնք որոնք՝ այն բաղդատութենէն յառաջ զոր այժմ ըրի՝ կը կարծէին թէ Պէշիկթաշի Մաքրուհեան վարժարանն ուսումնարան մ՚է. անոնք՝ որոնք կը կարծեն թէ կոստանդնուպօլսոյ վարժարանաց դէմ

մեծագոյն մասն ուսումնարաններ են։ Ճշմարտութիւնն ահա, բոլոր Կոստանդնուպոլսոյ թաղային վարժարանաց մէջ ուսումնարան մը միայն կայ, կամ մանաւանդ բարձրագոյն նախակրթարան մը, Գատըգիւղի Աբրամեան վարժարանն է այն. բոլոր միւս թաղային դպրոցներն նախակրթարաններ են յաւէտ կամ նուազ կատարեալ, իրարմէ նուազ կատարեալ։ Ջեմ խօսիր ուսուցման եղանակաց թերակատարութեան վրայ. դեռ բաղում կրթարանաց մէջ ուսուցիչք՝ մանկավարժական սկզբանց անգէտ՝ աշակերտաց յիշողութեան հետ միայն գործ ունին, եւ մարդ ըլլալու կոչուած տղայք՝ ամիսն հինգէն մինչեւ յիսուն դահեկան թոշակ վճարելով՝ թուխթակ ըլլալու կը վարժուին. Ջեմ խօսիր ո՛չ ալ ուսմանց կարգին չրջմանց վրայ. դպրոցներ կան, ուր աշխարհային պատմութիւնն ու չարագրութեան վարժութիւնն — իբրեւ բարձրագոյն ուսմունք — այն դասուն վերապահուած են, որ աշակերտք ամավերջին պիտի թողուն վարժարանն. Այս է բնական, այս է մանկավարժական կարգն, այնպէ՞ս չէ. մանուկն սպասելու է որ հայր ըլլալու մօտ տարիք մ՚ունենայ՝ սորվելու համար իր հօր եւ իր նախահօր անունն ու կենսագրութիւնն, ի մի բառ՝ տոհմային եւ ազգային պատմութիւնն. եւ մանուկն՝ իր դասընկերին նամակ մը գրելու կարող ըլլալու համար՝ սպասելու է որ բարձրագոյն դասին ուսանող ըլլայ ու պէհեր ունենայ։ — Տիկնայք իմ եւ պարոնք, անունս բանաստեղծ ելած է եւ դուցէ խօսքերս առաջապէս նկատուին Ջենէ. սակայն կ՚ապահովեմ ըզձեզ թէ՝ տեղով եւ անունով նշանակած եմ այն դպրոցներն, որք այս արդա-

հասելի կացութեան մէջ կը գտնուին այսօր։ Ուրիշ առարկութիւն մ'ինձ ուղղուի դուցէ, այն թէ նիւթէս չեղեցայ, Պէչիկթաչէն հեռացայ. կը պատասխանեմ թէ Հայ ազգէն չը հեռացայ. եւ իմ նիւթս՝ ուր ալ ճառեմ եւ ուր ալ գրեմ՝ Հայ ազգն է միշտ. միշտ իմ ցաւս՝ Հայ ազգին յետադիմութիւնն է. միշտ իմ խղճս՝ Հայ ազգին յառաջադիմութիւնն է։ Դուք ամենքդ ալ — կը հարցնեմ ձեզ — որո՞ւ համար կ'աշխատիք, երբ աշխատիք ձեր զաւակին համար, երբ աշխատիք ձեր թոռնին համար, երբ աշխատիք ձեր տոհմարին եւ ձեր վարժարանին համար. ո՞չ ապաքէն ազգին համար կ'աշխատիք։

Ազգին համար յարատեւ աշխատինք, եղբայրք իմ, հարք իմ եւ մայրք իմ. Ազգի մը հանրութեան զարգացումն ու զօրացումն կախեալ ունի նոյն ազգին անհատից զարգացումն ու զօրացումն, եւ փոխադարձաբար։ Աշխատինք եռանդեամբ ու յարատեւութեամբ մեր ազգին համար. մեր ազգին զարգացման համար աշխատինք՝ զարգացնելով ըղձել ու մեր զաւակունքն։ Եւ մեր ու մեր զաւակաց զարգացումն ուստի՞ կախում ունի, եթէ ոչ դպրոցէն. դպրոցն հաւասարապէս մանկան համար ու ժողովրդեան համար է, հօրն եւ որդւոյն համար է. ցերեկն՝ որդւոյն, եւ ցայգն՝ հօրն է դպրոցըն. Եւ կիրակի համայնից է դպրոցն. հօրն եւ ուստերն, մօրն եւ դստերն, եկեղեցականին եւ աշխարհականին, չինականին եւ արհեստականին, գիտունին եւ ամիկին։ Հոն պարտին հաւաքուիլ ամենեքին։ Այսպէ՛ս կ'ընեն Ամերիկացիք, այսպէս կ'ընէին եւ մեր նախնիք. ի՛նչ փոյթ թէ հաւաքատունն եկեղեցի կոչուի կամ դպրոց, միայն թէ

պիտուն հոն ճառէ, միայն թէ լոյսն հոն թափանցէ, միայն թէ սէրն հոն թագաւորէ, միայն թէ հանճարն հոն ճառագայթէ: Դպրո՛ց. կը յիշէք, աղնիւ Պէշիկթաշցի՛ք, իմ մէկ հրատարակութիւնս այս թաղին վրայ. կը յիշէք այն խօսքն որ այդ առթին սիրտքն արձանագրուած կայ. «Իմ նախաբանս եւ իմ վերջաբանս ահա — Դպրոց:» Ընդունեցէք դուք ամենքդ ալ այս նշանաբանն. եւ միասին աշխատինք մեր դպրոցին բարգաւաճման, ներմուծելով հոն այն ուսումներն՝ որք էական են կատարեալ նախակրթութեան մը համար: Ձեր մէջէն անոնք որք կարգացած են Պըքլի հըռչակաւոր Պատմութիւնն Անգլիոյ քաղաքակրթութեան, գիտեն թէ բնական գիտութեանց ուսումն — որ իր բացակայութեամբ կը փայլի մեր վարժարանին եւ ընդհանրապէս Հայ աղգին թաղային վարժարանաց մէջ — որքան նպաստած է Եւրոպական աղգաց նիւթական եւ իմացական զարգացման. Ձեր մէջէն անոնք որք տեղեակ են Ցունաց պատմութեան, համոզուած են թէ մարմնամարզն անհրաժեշտ է մանկութեան ու ժողովրդեան կազդուրման. Ձեր մէջէն անոնք որք ուսած են քաղաքական տնտեսութիւն, զգացած են թէ պատանին այդ գիտութեամբ որքան լաւ կը պատրաստուի գործատնութեանց միջավայրին, առեւտրական ու ճարտարուեստական ասպարէզին, շուկային, ի մի բառ աշխարհին, ուր ոմո՛ւ իւրաքանչիւր կամ ուր պիտի բարձրանայ՝ դպրոցին բարձրագոյն դասարանէն: Ձեր մէջէն բազմաց բերանէն առէ՛լ լսած եմ այն խօսքն, որ իմ բարի հօրս նախասիրական սլաուէրն էր՝ զոր ժամանակին թրքահառն հայերէնով նա կ՛արտա-

յայտէր. «Մարդս պիղծիկ մ'ունենալու է». Ձեր գործերն համաձայնեցնելով ձեր բանից, միթէ փոքր չը՞ պիտ'ունենայիք ձեր վարժարանին մէջ ստիպողական ընել այդ պիղծիկին ստացումն, արհեստական գլխաւոր գործեաց կերտումն: — Նշանակութեան արժանի կէտ մ'է այս. հայրենակիցք իմ. մինչ անհամեմատ կերպով մեզ հարուստ եւրոպան եւ Ամերիկան՝ ճարտարարուեստական ու վաճառականական մասնաւոր կրթութեան մեծ ընդարձակութ մը տալէ ետք՝ օրքան ղոր աւելի գործնական հանգամանք մը կուտան իրենց ընդհանուր կրթութեան ալ, մեք՝ աղքատ Հայերս, մեք՝ հացակարօտ որքան լուսակարօտ Հայերս, իրան իշխին Արհեստից դպրոց մ'եւ Առեւտրոյ դպրոց մը չունենալէ զատ, կը շարունակենք դեռ ընդհանրապէս հին կրթական դրութիւնն՝ որ հիմ ունէր ճարտասանութիւնն եւ սակ ունէր Դիցաբանութիւնն: Այնպէս Դիք. եւ բանասիրութիւնն այսօր Փիլոսոփայութեան եւ Իմաստասիրութեան սպասուհի կը նկատէ ճարտասանութիւնն. Այնպէս վերացական, դասական, անգլիական եւ անգործնական կրթութեան ժամանակին: Ընկերութեան համար, գործունէութեան համար, կենաց մարտին համար պարտի պատանին պատրաստուիլ վարժարանին մէջ. Եւրոպացիք այս գործնական ու բանաւորական ուղղութիւնն այսօր կուտան հանրային կրթութեան: Պէտք է խոստովանիլ սակայն թէ՝ նորօրինակ բան մը չէ հարուստ եւրոպական ազգաց եւ աղքատ Հայ ազգին կրթութեանց նկարագրին միջեւ եղած հակասակերն, որ « Նշանակութեան արժանի կէտ մ'է» դիտեցի վերեւ. ըսել կ'ուզեմ, նորօրինակ

բան մը չէ թէ մերինին նման ժողովրդեան մը մէջ կրթութիւնն ունենայ վերացական հանգամանք. նկատի առնէ աղքատ ազինք մտաւորապէս ալ աղքատ են հանապազ. եւ մտաւորապէս աղքատ ազգի մը կրթութիւնն անհնար է որ իր մտաւոր վիճակէն գերի ի վեր ըլլայ. Հայ ազգին կրթութիւնն իրապէս կը պատկերացնէ նորա մտաց թէութիւնն. Հազիւ կը սկսինք գիտակցութիւն ունենալ մեր կենաց, հազիւ կը սկսինք տեղեկանալ բնական ու դրական գիտութեանց, հազիւ կը սկսինք ծանօթանալ զարգացեալ աղանց քաղաքական ու կրթական հաստատութեանց. հետեւաբար եւ հազիւ կը սկսի մեր կրթութիւնն աւելի բանաւոր եւ արդիւնաւոր ուղղութիւն մը ստանալ: կը սկսի ի'րընենք. եւ այս բաւ է. ի'ուզեմ ըսել թէ մեր մխիթարն ու մեր խթանն է միանգամայն՝ այս կը սկսի բառն. Ա.յ՛, կը սկսինք զարգանալ, յառաջանալ. եւ ապացոյց — այն յուղումներն եւ այն պայքարներն՝ որոց վրայ խօսեցայ ճառիս առաջին մասին մէջ. ապացոյց — այս կրթական ժողովներն. ապացոյց — այս պատանեական ընկերներն որք հաշուել ու շարագրել գիտեն, որք կը հասկնան մեր արդարան լեզուն եւ կը հասկնան գիտնական տիեզերական լեզուն. որք դրական ծանօթութիւններ ունին արդէն երկրի եւ երկնի վրայ. որք ակնարկ մը ձգած են իրենց ազգին ու մարդկային ազգին կենաց ու գործոց վրայ. ապացոյց — հայրերն որպէս որդիներն՝ այս ուսանող պատանիներն՝ օրագիր կը կարդան, — այն սուանաձեւ հանդէսազօրեայ գիրքն, որ անձրեւին ու արեւին վրայ ալ կը խօսի, գիտութեան ու քաղաքականութեան վրայ ալ կը խօսի, մեռելոց ու կենդանեաց վրայ

ալ կը խօսի, աւերակաց ու վերանորոգութեանց վրայ ալ կը խօսի, ակռայի ցաւին ու մակի դեղին վրայ ալ կը խօսի, հայր Պօղոսին (այլ՝ չ Սօղոսին) ու մայր Պառսլըէնին վրայ ալ կը խօսի, բաղում արժէքղթոց անկման եւ ուտեստից առհասարակ դնոյն բարձրացման վրայ ալ կը խօսի, ազգային վարչութեան եւ ազգային երեսփոխանութեան վրայ ալ կը խօսի, եղած բանին, չեղած բանին ու չըլլալիք բանին ա՛լ վրայ խօսի՝ գրեթէ նոյն կարգով որով ես իր (լրագրին) վրայ կը խօսիմ(1) . . . :

Սակայն ես ալ շատ կը խօսիմ. այնպէս չէ՞, պատուական հանդիսականք: Ես խօսելով յոգնեցայ, դուք լսելով յոգնեցաք. հէգ ժամկոչ աղբարն ալ դուցէ յոգնեցաւ ալասելով որ կնքեմ խօսքս, որպէս զի հնչեցնէ երեկոյեան ժամերգութեան զանգակն — որ ձայնն աղօթահրաւէր՝ ուսումնահրաւէր իմ ձայնէս քաղցրագոյն եւ ազդուազդոյն է դուցէ: կնքեմ ուրեմն խօսքս. եւ եթէ կամիք, մկրտեմ զայն, եւ առենաբանութիւնս անուանեմ շաղակրատութիւն. Ա՛յլ ինչ անուամբ ալ կոչէք, այս առենաբանութեան մէջ ձեզ պիտանի չմտ բան բոլի կրթութեան վրայ, թէեւ անշուշտ ամեն բան չըսի կրթութեան այն անսպառ նիւթոյն վրայ: Շատ խօսեցայ. վարժարանին դիտօղութեանց տումարն ալ՝ ուր վկայութիւնս արձանագրեցի Պարոն Տնօրէնին խնդրանաց վրայ՝ չինէ յառաջ խօսեցաւ. Տեսաք այդ վկայութիւնէն թէ ժժդոհ չեմ Մաք-

(1) Մատիւի պարունակութեան ինչ ինչ ակնարկութեանց հակառակ, վերոգրեալ խօսքերն ընդհանուր լրագրաց նկարագիրն են և ոչ մանաւանդպէս Մատիւին. Եւ այս նկարագիրն ոչ ազգային օրագրաց կը պատկանի միայն, այլ և համազգային մամլոյն:

բուհեան վարժարանին յայտագրին գործադրութենէն (1), այլ ժժգոհ եմ բուն իսկ յայտագրէն։ Սակայն ծայրայեղ լեզուս մը գործածելով՝ չեմ գար ձենէ պահանջել արմատական բարենորոգութիւն. չեմ ըսեր թէ՝ ալէտք է փոխել յայտագիրն եւ կամ փակել վարժարանն. անկրթութիւն լաւագոյն է քան թերի կրթութիւն. Ո՛չ, այսպէս չեմ ըսեր, զայս չեմ պահանջեր. կը խնդրեմ միայն, վերեւ յայտնած խնդիրս ձեզ կը կրկնեմ միայն. — Աչխատինք միաբան ու միաչան՝ բարձրացնելու մեր վարժարանն աստիճան առ աստիճան. հոգ տանինք աւանդուած գիտելեաց քանակութեանց մէջ համեմատութիւն պահելու, լաւագոյն եղանակներով այդ գիտելիքներն աւանդելու, մեր դպրոցին յայտագիրն յառաջադէմ ազգայ նախակրթարանաց յայտագրին համաձայնեցնելու. եւ երբ կանոնաւոր նախակրթական վարժարան մ'ունենանք, յայնժամ կը մտածենք թէ կրնանք բարձրագոյն նախակրթարանի կամ ուսումնարանի վերածել Մաքրուհեան վարժարանն, այլ աղնիւ հիմնադրուհւոյն՝ վաղամեռիկ Տատեան ու Պալեան Մաքրուհւոյն օրհնեալ ըղձալի յիշատակին յաւիտեան։ Խորհինք ու քրանինք, ո՛ Պէշիկթաշցիք, մեր վարժարանին բարեկարգութեան համար. կեդրոնական Ուսումնական խորհուրդ չկայ, կամ անունով կայ. մենք ըլլանք Ուսումնական խորհուրդ — մեր թաղին ու

(1) Մանաւորապէս այս նկատմամբ իմ ուրախակցութիւններս աստանօր կը յայտնեմ առ Պարոն Իսրաէլ Հայկազն, արժանընտիր Տնօրէնն երկսեռ վարժարանին Մաքրուհեան։ Իջիւ Ձէ իր տարեկան տեղեկագրին մէջ առ Ծաղկեցիս ուղղուած յորդորք ամէն՝ լսելի լինէին բոլոր Ծաղկեցւոց կողմէն։

մեր դպրոցին համար անշուշտ. Թաղիս մէջ մարդ կայ որ դեռ երէկ վերադարձաւ Եւրոպայէն՝ ուր իբրեւ ուսանօղ ալ մնացած է, եւ ուսումնական մարդ՝ աւելորդ է ըսել, ուսումնասէր մարդ, ուսանց ծաւալման նպաստած, մեր Թաղային վարժարանին յառաջադիմութեան համար տքնած ու բոլորանուէր աշխատած մարդ. Ամենուդ չրթանց վրայ է Մկրտիչ Ամէմեան անունն. նաեւ այն ինքնակիրթ եւ ուշիմ անձին անունն, որ տարիներէ հետէ մեր Թաղական խորհուրդին Ատենապետն է, կըրնանք ըսել՝ մեր Թաղին երիտասարդ նահապետն է, Խորասանճեան Ալիքսան անունն. Եւ Մաքրուհուհուն՝ մեր մանկանց անմահ բարերարուհուհուն ծնօղին եւ Թաղիս առաջին նահապետին՝ վաեմաշուք Տատեան Առաքել Պէյին (1) անունն հնա՞ր է Թողուլ անյիշատակ՝ այլ ուրուքն սպասաւելի եւ անուանի ծերունւոյ, Մեծապատիւ Յովհաննէս կիւմըշեանին պանծալի անուան հետ։ Եւ եթէ չըլլային այդ բարեմարդիւն անձինք, այդ ազգասէր եւ ուսումնասէր Թաղեցիք՝ զորս Աստուած պահէ Թաղին եւ ազգին, մտանաւորապէս մեր վարժարանին վերանորոգութեան գործին համար մեզ իբրեւ առաջնորդ չը կա՞ն միթէ — անուսի քաղաքական Թերթերէն (2) աւելի դիւրամատոյց — Ման-

(1) Յատուկ գովեստից, և կրնանք ըսել՝ հիացման արժան է դեռահասակ Տրդատ Պէյ Տատեանն ալ, որ առանձին՝ այս ամ՝ հոգացած է մրցանակի բոլոր գրքերն, 130 օրինակ։ Հարիւր յիսուն անգամ օրինակելի երիտասարդ։

(2) Գովութեամբ կը յիշատակենք Թէ Մասիս համեմատաբար աւելի տեղ կը շնորհէ գիտական յօդուածոց, և մայրաքաղաքիս Եւրոպական օրագրաց ոմանց նման միևնոյն Թուոյն մէջ երեք անգամ

կավարժական ու գիտական թերթերն եւրոպական, ուր կը պատկերանայ զարգացումն աղգայ կրթութիւնն, իր ուսումնական եւ այլ յայտագիրներով եւ իր ուսուցման եղանակներով, իր նորամոյծ դասերով եւ իր նորուսոյց դասագիրքներով, իր ծաղիկներով եւ իր պտուղներով, իր գրօսուցիչ որքան ուսուցիչ Մանկավարժներովն եւ իր նախակրթական, միջնակրթական ու մասնագիտական վարժարաններով եւ Համալսարաններով, մասնադարաններով ու թանգարաններով, փորձարաններով ու ճեմարաններով։

Ամփոփելով խօսքս, կ'ըսեմ. — Պէշիկթաշ այժմեան վիճակէն տասնապատիկ աւելի յառաջադէմ ու բարգաւաճ վիճակ մ'ունեցած կ'ըլլար այսօր, եթէ կամէինք, եթէ համակամ աշխատէինք։

Կամինք եւ աշխատինք, ո՛ Պէշիկթաշցիք։

— ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ. Ս. յս անուանի աղջկանց վարժարան մը հիմնեց ի Պէշիկթաշ Հանրածանօթ Տ. Սահակ քահանայն, որ կրթական տասպարիսին մէջ ալ ունի բազմամեայ փորձառութիւն։

— ԲԵՐԱՅԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆՔ. Գաղղիագէտ Հայոց կրթասիրութեան գեղեցիկ օրինակէն գրգռուելով Բերացիք ալ որոշած են բարեկարգել իրենց ղպրոցներն եւ երկրորդական դպրոցի վերածել Նարեկեան վարժարանն, ընդ անօրէնութեամբ Պարոն Յարութիւն Կէլիպօլեանին՝ ուսուցչական մարմնոյն արժանաւորագոյն անդամոց մին։

չը հրատարակեր վեհանձնաբար միևնոյն քաղաքական լուրն, 1°. իբրև հեռագիր, 2°. իբրև քաղաքական լուր, և 3°. իբրև քաղաքական յօդուած (°)։

— ԸՆՏԱՆԻՔ. Պարոն Ա. Աչճեան սկսաւ հրատարակել Պ. Ս. Գափամաճեանի խմբագրապետութեամբ եւ վկայեալ դրագիտաց ու դրագիտուհեաց աշխատակցութեամբ ընտանեկան հանդէս մը, որ մեր պարբերական մամլոյն մէջ թերի մը կը լցունէ:

— ՊԼՅԼԻԿՃԵԱՆ ԵՒ ԾԱՆՆԻ. Իսրամ կ'ուրախանայինք Պէյլիկճեան եւ Ծաննի համբաւաւոր տարրարաններց, որք ընդունած են ոսկեայ չքադրամ՝ վիեննաի Դեղագործական Համազգային Արուեստահանդէսին մէջ:

— ԱՏՈՄ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ. Ի սրտէ կը ցաւակցինք Ազգային վարչութեան անդամ Վսեմաշուք Մխայէլ Էֆէնտի Մամիկոնեանին, որ կորոյս... ինձ անուանակից դեռահասակ իր որդեհին Ատոմ:

Նիւթոց առատութեան պատճառաւ՝ Թ. րդ տետրին մէջ չը դրուեցաւ նետագայ Վ.բիսլական. (Նոյն իններորդ թերթին մէջ «Եռանդս այս տարի չափ չունի» պարբերութեան չ տառն իյնալով գրաշարին ձեռքեն՝ ուղիղ տպուած է):

ՎՐԻՊԱԿ. — Կարծելով որ նախորդ տետրին վերջի վանեստիկ հատուածին՝ տեղ չը պիտի մնայ նոյն տետրին մէջ, անդամ մ'եւեթ հարեւանցի իմն նայեցայ վրան, երբ չուրջս կը խօսակցէին, եւ կը յարուցանէին «Ամեն թէ՞ Ամեն» ի վէճն՝ որ յետոյ հրապարակ ելաւ: Այս պատճառաւ, յիշեալ վիեննաիկ հատուածին մէջ սպրդած են վրիպակք ինչ՝ զորս ահա կ'ուղղեմ. Ցարրորդ տպին մէջ պէտք է կարդալ. «իր հեղուկ վազողներուն մէջ՝ երկնից հայելի» փոխան «յիշատակօք լի» ի. Հետագայ պարբերութեան մէջ աւելորդ եւ մը տպուած է. «կ'երեւի զեղազմայլ վիեննաիկին իր դեղատէր (եւ) աղնուականներէն եւ իր դեղահանճար արուեստագէտներէն պաշտեալ» եւլն:

Գալով «Ամէն թէ Ամեն» ի վիճաբանութեան, ես կը գրեմ ամեն (tout) եւ ամեն (ainsi soit-il!) Ամէն: